

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ФАКТОР ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS A FACTOR IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Клапоушак Д.С., студентка ІV курсу юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Адміністративне судочинство є важливою складовою системи правосуддя, яка спрямована на вирішення спорів, пов'язаних з діяльністю публічних та адміністративних органів влади. У роботі детально аналізується, як адміністративне судочинство сприяє захисту прав і свобод людини. Розглядаються процедури та принципи, які визначають функціонування цієї системи. Особлива увага приділяється питанням доступу до судового захисту, правовій допомозі та шляхам реалізації прав громадян у сфері адміністративного правосуддя.

Досліджується також значущість адміністративного судочинства для захисту прав людини на різних рівнях влади, включаючи взаємодію з виконавчою та законодавчою владами. Окреслюються випадки, коли адміністративні суди виступають як важливий інструмент у запобіганні можливим порушенням прав людини та відновленні їх порушених прав.

Отримані результати дослідження підкреслюють важливість адміністративного судочинства як фактора захисту прав людини та його роль у забезпеченні правової держави та демократичного суспільства. Робота може бути корисною для правозахисних організацій, законодавців та громадськості, які цікавляться питаннями захисту прав та свобод людини в сучасному адміністративному контексті.

Автор особливу увагу приділяє дослідженню поглядів вчених та правових позицій суддів стосовно вибору належного методу забезпечення судового захисту. У роботі детально аналізується судова практика Верховного Суду у контексті вибору ефективного методу захисту прав та забезпечення доступу до юридичного процесу.

У статті розглядаються основні види методів захисту прав в адміністративному судочинстві, включаючи загальні та спеціалізовані. До предмету дослідження автора також слід віднести специфіку правового регулювання методів захисту прав у сфері адміністративного судочинства та проблематику доступу до судових процедур у правозастосовному процесі. Крім того, в роботі розглядається практика Європейського Суду з прав людини щодо гарантування права на справедливий суд та доступ до ефективного засобу захисту порушених прав.

Ключові слова: адміністративне судочинство, захист, права, проблематика, судовий захист, судова практика.

Administrative justice is an important component of the justice system, which is aimed at resolving disputes related to the activities of public and administrative authorities. The paper analyzes in detail how administrative proceedings contribute to the protection of human rights and freedoms. Procedures and principles that determine the functioning of this system are considered. Special attention is paid to issues of access to judicial protection, legal aid and ways of exercising citizens' rights in the field of administrative justice.

The significance of administrative proceedings for the protection of human rights at various levels of government, including interaction with the executive and legislative authorities, is also explored. Cases are outlined when administrative courts act as an important tool in preventing possible violations of human rights and restoring their violated rights.

The obtained research results emphasize the importance of administrative proceedings as a factor in the protection of human rights and its role in ensuring the rule of law and a democratic society. The work can be useful for human rights organizations, legislators and the public, who are interested in the protection of human rights and freedoms in the modern administrative context.

The author pays special attention to the study of the views of scientists and the legal positions of judges regarding the choice of the appropriate method of providing legal protection. The paper analyzes in detail the judicial practice of the Supreme Court in the context of choosing an effective method of protecting rights and ensuring access to the legal process.

The article considers the main types of methods of rights protection in administrative proceedings, including general and specialized ones. The author pays special attention to the specifics of legal regulation of methods of protecting rights in the field of administrative proceedings and the issue of access to court procedures in the law enforcement process. In addition, the work examines the practice of the European Court of Human Rights on guaranteeing the right to a fair trial and access to an effective remedy for violated rights.

Key words: administrative proceedings, protection, rights, problems, judicial protection, judicial practice.

Вступ. Конституція України гарантує право громадян захищати свої права і свободи, а також права і свободи інших людей від незаконних посягань, включаючи дії представників державних органів [1]. Кожен рік адміністративне судочинство в Україні стає все більш ефективним механізмом, що забезпечує реальний захист громадян у їхніх відносинах з державними органами і сприяє дисципліні органів влади під час прийняття рішень і вчинення відповідних дій [4, с. 46].

Проте розвиток демократичних інститутів в Україні вимагає подальшого удосконалення адміністративного судочинства та впровадження новаторського досвіду і практики, які існують у країнах Європейського Союзу (ЄС). Саме адміністративне судочинство дозволяє громадянам оскаржувати неправомірні дії та рішення державних органів відповідно до конституційного права.

Необхідність забезпечення повноцінного судового захисту порушених прав громадян реалізується через розвиток інституту адміністративного судочинства в Україні. Процес створення системи адміністративного судочинства в Україні розпочався з впровадження основних положень адміністративної реформи.

Однією з основної мети центральних завдань адміністративного судочинства в Україні є захист прав, свобод і інтересів як фізичних, так і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень, які можуть бути скоєні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими чи службовими особами, а також іншими суб'єктами, що виконують управлінські функції відповідно до законодавства, включаючи виконання делегованих повноважень.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням Кодексу адміністративного судочинства України покликане здійснювати справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [3]. У вітчизняних наукових дослідженнях існує певна дискусія щодо визначення терміну «адміністративне судочинство». Багато вчених визначають його як процедуру застосування норм матеріального публічного права адміністративними судами України під час розгляду індивідуальних або групових конфліктів між суб'єктами правовідносин.

Адміністративне судочинство в Україні займається розглядом публічно-правових відносин, що означає, що центральною темою є розуміння сфери публічності та публічного права. В наявному законодавстві відсутнє чітке визначення поняття публічного права та його різниці від приватного права. Такі критерії формуються і розглядаються у правовій науці [5, с. 62].

Також існує твердження, згідно з яким адміністративне судочинство може бути розглянуте як спосіб врегулювання правових суперечок, який передбачає всебічний, повний та об'єктивний розгляд і вирішення адміністративно-правових конфліктів адміністративними судами на основі правил, визначених Кодексом адміністративного судочинства України. Ці конфлікти виникають між фізичними та юридичними особами, з одного боку, і суб'єктами владних повноважень (органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами), з іншого боку, і спрямовані на захист прав і свобод фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб, а також на здійснення контролю у сфері публічно-правових відносин.

Право на судовий захист є однією з конституційних гарантій для захисту прав і свобод особи. Відповідно до статей 55 частини першої, другої і п'ятої Конституції України [1], права і свободи людини і громадянина захищаються через суд. Кожному забезпечується право оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожна особа також має право користуватися будь-якими законними засобами для захисту своїх прав і свобод.

Способи захисту прав і законних інтересів особи можна розділити на дві категорії: загальні та спеціальні. Перші можуть використовуватися для всіх або більшості суб'єктивних прав. Спеціальні способи захисту застосовуються лише до конкретних прав, для яких законодавство передбачає спеціальні процедури.

В. Петруня висунув пропозицію щодо системи критеріїв для визначення належного і ефективного способу захисту прав суб'єктів господарювання:

- 1) відповідність обраного способу захисту змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, що виникають в результаті такого порушення;
- 2) відповідність законодавству, договорам, принципам права і призначенню судового захисту;
- 3) доцільність та ефективність обраного способу;
- 4) адекватність відносно правопорушення;
- 5) наявність механізму виконання рішення суду;
- 6) запобігання порушенню прав і інтересів інших суб'єктів [8].

При цьому коли фіксується порушення прав, свобод або законних інтересів особи, адміністративний суд, керуючись специфікою адміністративного судочинства та принципом верховенства права, має можливість виходити за межі вимог позову і відновлювати порушене право особи в належний та ефективний спосіб [1]. З аналізу положень Кодексу адміністративного судочинства України видається, що суд не є обмеженим у виборі методу захисту та має право застосовувати не лише той метод захисту, який прямо передбачений в нормативних актах, але й такий, який, хоч і не врегульований законом, але не суперечить йому [3].

Важливим етапом захисту прав людини в рамках адміністративного провадження є звернення до суду. Позовне провадження в адміністративному процесі може бути належним чином описане через низку основних характеристик, які є йому властивими. Зокрема, ці характеристики включають:

- 1) виникнення позовного провадження внаслідок подання позовної заяви до суду першої інстанції у відповідь на адміністративний позов;

- 2) правову основу для позовного провадження становлять норми Кодексу адміністративного судочинства;

- 3) існування конкретної адміністративної справи, яка підпадає під юрисдикцію адміністративних судів;

- 4) присутність спеціального суб'єкта, який здійснює провадження щодо розгляду та вирішення адміністративної справи – адміністративного суду;

- 5) наявність двох сторін, які мають різний ступінь юридичної заінтересованості і користуються рівними процесуальними правами та обов'язками згідно з Кодексом адміністративного судочинства;

- 6) присутність спеціальних суб'єктів, таких як треті особи, які можуть висувати незалежні вимоги щодо предмету спору, або не висувають такі вимоги, але відносяться до предмету спору між сторонами;

- 7) мета позовного провадження полягає в розгляді і вирішенні адміністративної справи;

- 8) спосіб захисту порушених прав, свобод і інтересів здійснюється через це провадження;

- 9) проведення відбувається відповідно до процесуальної форми, передбаченої законом;

- 10) позовне провадження розділяється на окремі процесуальні етапи, які закріплюються у спеціальних документах;

- 11) рішення суду, прийняте в результаті розгляду адміністративної справи в суді, визначається судовими рішеннями;

- 12) існує можливість звернення судових рішень у справах адміністративного характеру до примусового виконання [4, с. 47–48].

Наша країна орієнтується на будівництво правової та демократичної держави, а також на членство в Європейському Союзі. Це передбачає наявність ефективного механізму для захисту прав і свобод громадян. Один з компонентів цього механізму – це ефективна система судового захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень їхніх прав і законних інтересів з боку органів державного управління у сфері публічно-правових відносин. Утворення системи адміністративних судів було визначено як важливий етап судово-правової та адміністративно-правової реформи, і воно також передбачалося Конституцією України.

Важливо відзначити, що наявність дієвої системи адміністративних судів в Україні спрямована на забезпечення основних, природних та конституційних прав людини. У міжнародних документах під терміном «права людини» розуміють права особистості. Правова держава не просто означає формальну законність, але також справедливість, яка ґрунтується на визнанні та повному прийнятті вищого значення людської особистості. Саме захист прав особистості є головною метою статті 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка стверджує, що «усі люди рівні перед законом і мають право на однаковий захист законом. Усі люди мають право на захист від будь-якої дискримінації і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації» [2].

Враховуючи принцип субсидіарності в конвенційній системі захисту прав і основних свобод, можна обґрунтувати, що адміністративні суди України повинні бути визнані як національна частина цієї системи захисту. По-перше, це означає, що вони мають гарантувати безпосередній захист прав і основних свобод особи, включаючи «первинний» розгляд позовів у випадках порушення цих прав. По-друге, вони повинні враховувати практику Європейського суду з прав людини і впроваджувати стандарти судового захисту, які були обґрунтовані у рішеннях цього Високого Суду. Це стосується захисту прав фізичних і юридичних осіб від порушень, що відбуваються в рамках відносин із суб'єктами владних повноважень.

Слід відзначити, що спочатку не було прийнято розширення частини 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка стосується «права кожного на справедливий і публічний розгляд відповідного спору незалежним і безстороннім судом» [2], на процедури судового розгляду адміністративних спорів і на діяльність органів адміністративної юстиції.

Право на справедливий суд, що визначене в Конвенції, також втілюється, окрім іншого, в положенні Конституції України про право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, за винятком випадків, передбачених законом [1]. З цього випливає, що в разі, коли закон встановлює, що рішення суду не підлягає апеляційному оскарженню, така норма вважається конституційною, оскільки це допускається Конституцією України.

У той же час, рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гурепко проти України» вказує на порушення права на апеляційне оскарження Гурепка в Україні. В цій справі Гурепка був притягнутий до адміністративної відповідальності, але відмовлено в можливості оскаржити рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку [11]. Європейський суд визнав, що це порушує право на апеляційне оскарження, зокрема з посиланням на статтю 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та статтю 2 Протоколу №7 до Конвенції. Отже, маємо ситуацію, коли рішення суду не підлягає апеляційному оскарженню, але таке обмеження повинно бути відповідним міжнародним нормам, зокрема, нормам, які забезпечують права на апеляційне оскарження.

Оскільки практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) має силу джерела права та може бути використана під час розгляду адміністративних справ, важливо звернути увагу на погляд ЄСПЛ щодо наявності, обсягу, методів та законності застосування дискреційних повноважень національними органами та їх посадовими особами.

У справі «Австрійська асоціація за збереження, зміцнення і створення економічно здорової сільськогосподарської і лісової власності проти Австрії» [10] громадська організація, заснована з метою захистити сільськогосподарські і лісові землі й вплинути на політику в цій галузі, просила державну установу надати анонімні постанови, видані в 2000–2005 рр. щодо переведення земель з одних категорій в інші. Установа відмовила у наданні постанов, обґрунтувавши відмову тим, що, по-перше, вони не є інформацією в розумінні Закону «Про відкритість інформації», і, по-друге, їх надання вимагало б надто багато ресурсів. У суді уряд Австрії навіть аргумент, що запитувана інформація стосується учасників адміністративного процесу, тому інші особи не мають права її запитувати [6, с. 20].

Більше того, чинне законодавство містить численні положення, які при невизначеності в тлумаченні мате-

ріальних норм права рішення приймаються на користь фізичної особи, а не на користь суб'єкта владних повноважень. Судова практика свідчить, що серед суддів існує різні підходи до питання застосування загальних методів судового захисту, якщо спеціальна норма не надає вказівок щодо конкретних методів захисту порушеного права або законного інтересу.

В даному випадку варто звернути увагу на презумпцію правомірності дій платника податків. Презумпція правомірності рішень платника податків застосовується тоді, коли положення податкового законодавства можуть тлумачитися різними способами, і це може призвести до різних варіантів розуміння повноважень як платника податків, так і контролюючого органу. Така позиція підтверджується у Постанові Верховного Суду від 10 лютого 2021 року у справі № 380/671/20 [9]. При цьому розглядається не лише необхідність усунення юридичних колізій, що є одночасно і правом, і обов'язком суду при застосуванні закону, незалежно від конкретних правових відносин. Обговорюється процедура вирішення ситуацій, де стикаються інтереси платника податків і контролюючого органу. Основна ідея полягає в тому, що норми податкового права, що регулюють такі відносини, або безпосередньо, або внаслідок їхнього тлумачення, не є неоднозначними і допускають різні інтерпретації щодо прав та обов'язків сторін, що може призвести до рішень як на користь платника податків, так і проти нього.

Висновок. Для забезпечення верховенства права в Україні, необхідно впровадити європейські стандарти, а також використовувати практику Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) з більшою частотою. А саме, 1. Розробка науково-методологічної бази для подальшого розвитку судової системи в Україні протягом наступних десяти років. 2. Визначення шляхів вдосконалення законодавства у сфері правосуддя. 3. Подолання негативних тенденцій, які виникли через несистемність впровадження попередньої судової реформи. 4. Забезпечення доступності та справедливості правосуддя, збільшення прозорості у роботі судів та оптимізація системи загальної юрисдикції. 5. Підсилення гарантій незалежності суддів. 6. Покращення якості професійної підготовки суддів та підвищення їхнього статусу у суспільстві. 7. Суттєве поліпшення умов для здійснення професійної діяльності суддів. 8. Рішуче покращення виконання судових рішень. 9. Створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів.

Важливо, щоб адміністративний суд не лише фактично вирішував публічно-правові спори, але й захищав права особи від можливих порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Також важливо ефективно відновлювати порушені права особи. В іншому випадку, ціль та завдання адміністративного правосуддя не будуть досягнуті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 17.09.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 17.09.2023).
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 7 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 19.09.2023).
4. Бегалієв Є.Н., Мілієнко О.А., Сабітова А.А. Захист прав людини в адміністративному судочинстві з точки зору міжнародного права. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Вип. 27. №4. С. 43–52.
5. Грицаєнко О.Л. До питання ефективності захисту прав особи в адміністративному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. №1. С. 63.
6. Задихайло О.А. Деякі проблеми застосування рішень Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві України. Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди «Право». 2021. №33. С. 15–22.
7. Петровська І.І. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства та його роль у захисті прав людини. Матеріали круглого столу «Загальна декларація прав людини ООН 1948 року: стан реалізації в Україні» 10 грудня 2019 року / у порядку В.І. Розвадовський. Івано-Франківськ : ВДНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 2020. С. 42–45.

8. Петруня В.В. Поняття та система способів захисту суб'єктів господарювання : автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. URL:http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11341/Petrunia_avtoref.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення:17.09.2023)

9. Постанові КАС ВС від 10 лютого 2021 року у справі № 380/671/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94904871> (дата звернення:19.09.2023)

10. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 листопада 2013 р.у справі Österreichische Vereeniging zur Erhaltung, Stärkung und Schaffung eines wirtschaftlich gesunden land- und forstwirtschaftlichen Grundbesitzesv. Austria.URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/FMU_Access_2017_web-1.pdf (дата звернення:19.09.2023)

11. Справа «Гурепка проти України» (Заява N 61406/00) : Рішення Ради Європи від 06.09.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_437#Text (дата звернення: 19.09.2023).